

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационен труд на проф. д-р Валери Стоилов Стоянов
на тема: “Системен модел за изследване на психичния стрес в
организационна среда: нов синтез”

за придобиване на научна степен “доктор на науките”

в професионално направление 3.2. Психология

Рецензент: проф. д.пс.н. Снежана Евлогиева Илиева

Катедра “Социална, трудова и педагогическа психология”

СУ “Св. Климент Охридски”

В дисертационния труд на теоретично и емпирично равнище се анализират важни и актуални за организационната психология въпроси, отнасящи се до природата на стреса, до ролята на ситуацията и факторите, които детерминират стреса, до последствията от него, както за личността и нейното благополучие и трудово изпълнение, така и за организационната ефективност и ефикасност. Отчитайки състоянието на изследваната проблематика, може да се каже, че съществуват толкова много теоретични концепции и изобилие от емпирични данни, така че на пръв поглед няма какво ново и съществено да се добави. Всъщност, това е само на пръв поглед и за специалистите в областта на трудовата и организационната психология стресът остава непрекъснат фокус на изследвания, които все могат да допълнят и да допринесат за неговото разбиране и за прилагане на индивидуално и

организационно равнище на подходи и стратегии за управлението му. В този смисъл, истинско научно предизвикателство е разработването на дисертационен труд по проблемите на стреса. Това предизвикателство става още по-сериозно, като се отчете, че въпреки множеството изследвания, повечето от тях имат едностранен и фрагментарен характер и са насочени само към някои от променливите, свързани с него: предшестващи предпоставки и фактори, индивидуални различия, стресори, последствия, стратегии за справяне.

В дисертацията се прилага холистичен, интегративен и системен подход към проучване на стреса в организационна среда, като сполучливо авторът формира концептуален модел и търси приложение и препратка на идеята, заложена от Р. Лазаръс, за необходимостта от нов синтез за възгледите за стреса. Практическата значимост на дисертацията не се нуждае от обосноваване, тъй като стресът на работното място отдавна се е утвърдил като значим проблем, който влияе върху здравето на служителите и води до огромни загуби за организациите. Все повече във високо технологическите общества и развити икономики се подчертава нуждата от въвеждане на национални и организационни стратегии за преодоляване на негативните последици от стреса в работата.

По отношение на проблеми, които имат все по-нарастващата значимост и се нуждаят от отговори, които да отчитат динамиката на промените в организациите и обществата, дисертацията представлява съществен теоретичен и емпиричен принос. Тя е с обем от 273 страници, структурирана е в увод, шест основни глави, изводи и перспективи за изследване и се основава на 263

литературни източници, от които приблизително една трета са на кирилица.

Първата и втората глава обхващат основните класически и съвременни възгледи и модели за стреса. Прави се разграничение между биологичния и психичния стрес, като се изясняват същността и механизмите на психичния стрес, справянето и ролята на социалната подкрепа като ресурс при справянето. Представени са водещите модели за изследване на стреса в организационна среда, като са посочени основните им постижения и приносни моменти за разбиране на същността и проявите на стреса на работното място. Осъществен е задълбочен синтез на класически модели за изследването на стреса със съвременни насоки за анализа и управлението му, които се разработват в последните десетилетия и отразяват съвременните промени в характера на труда, глобализацията и технологическия напредък.

Третата глава е насочена към анализ на взаимодействието между личност и организационна среда. Подчертават се ограниченията на традиционните модели на стреса, които, макар че разглеждат ролята на личността и на средата, не винаги отчитат, че личността в една или друга степен конструира средата и перцепциите си за нея, което води до различна изразеност на стреса и до избора на стратегии за справяне с него. Съществено място се отделя на ролята на личностните характеристики, които определят възприемането и справянето със стреса, като тревожност, локус на контрол, тип А поведение и ред други променливи, които са предиктори на справянето със стреса. Базирайки се на постиженията в интеракционистките и транзакционни модели за стреса, проф. Стоянов аргументира необходимостта от системен подход за

неговото проучване, като, както подчертава, поставя личността в “центъра на стреса”.

В тази глава са синтезирани разбиранията за ролята на ситуацията, за характеристиките на средата, които са източник на стрес, както и за индивидуалните детерминанти и реакции при преживяване и справяне със стреса. Авторът е аргументирал своята позиция относно взаимодействието личност - ситуация, като е подчертал водещото значение на индивидуалната интерпретация на ситуацията при детерминиране на перцепцията за стрес и на определяне на ресурсите на личността за справяне. По този начин той не само следва, но и доразвива най-добрите тенденции в интеракционистката и транзакционалната перспектива за изследване на стреса и допринася за разбирането на ключовата за психологията като цяло проблематика за взаимодействието личност - ситуация. Отчитането на три основни категории характеристики на средата, както и подчертаването на значимостта на субективните оценки на средата и ролята на личността очертават основополагащите положения в концепцията на автора относно изследването на стреса.

В четвърта глава като следствие от направените преди анализи, очертаните постижения на когнитивистката перспектива и транзакционния модел за стреса се аргументира системен модел за изследване на стреса в организационна среда. Подчертава се, че както оценките на ситуацията, така и на възможностите за справяне със стреса, се влияят от индивидуалните особености, които се определят като своеобразен “филтър”, през който се анализира постъпващата информация от организационната среда. В представения модел на изследването се изхожда от взаимодействието личност - среда, което определя оценките за

средата, а те на свой ред определят нивото на кумулиран стрес, последици от стреса и стратегии за справяне. Очертават се сложни взаимовръзки между изследваните променливи, като съществено значение се отделя на дискутиране на двете основни хипотези - медиаторната и модераторната, които са предмет на научни дебати при изследването на стреса и съответно се привеждат аргументи за приложимостта на всяка от тях.

Проследява се влиянието на две значими личностни променливи, които убедително са доказали своите предикативни възможности в ред изследвания и които се приемат като релевантни от автора – тревожността и локуса на контрола. В духа и традицията на съвременните модели за стреса авторът третира взаимодействието личност- организационна среда, като подкрепя изградената от него концептуална рамка с убедителни статистически процедури и анализи. Използвани са методи за измерване, които са съобразени и съответстват на модела на изследване - за оценка на различни характеристики на организационната среда, за кумулиран стрес, за стратегии за справяне със стреса, за оценка на тревожността, за привързаност към организацията, за локализация на контрола и за личностни особености. Прецизно са спазени всички психометрични процедури, описани са коефициентите на вътрешна консистентност на подskalите и на скалите като цяло. Изследваните общо 255 лица са разпределени в пет категории, които имат специфична организационна среда и предпоставки за стрес - учители, служители на фронт-офис, оператори на технически съоръжения, линейни мениджъри и общински и държавни служители. Изследването в различни сфери на дейност позволява да се установят закономерности, които са съществен принос към дебата за

ролята на личността и ситуацията, респективно организационната среда, при справянето със стреса и за изясняване на сложните причинно-следствени зависимости между кумулирания стрес, стратегиите за справяне и последиците от стреса за трудовото изпълнение и здравето на личността. Интерпретациите и обобщенията, които се правят, са отнесени към организационната реалност и са подходящи за прилагане в практиката.

Установени са важни закономерности относно различията по пол, възраст, образование и длъжност в оценките на организационната среда, стратегиите за справяне със стреса, кумулирането на стрес и последиците от него, както и се констатира, че личностната тревожност и локуса на контрола определят перцепциите на личността и справянето. Приложени са статистически процедури, които прецизно установяват зависимости между различните променливи в модела, показват различията между различните категории изследвани лица и доказват приложението на нелинейните модели за обяснение на сложните взаимовръзки между личностни характеристики, кумулиране на стрес и последици от стреса.

В дисертационния труд са проверени ред медиаторни и модераторни хипотези, които дават възможност да се установят закономерности, допринасящи в теоретично и приложно отношение за разбиране на процеса на стреса. Отделна глава е посветена на изследване, проведено в хомогенна организационна среда сред учители от едно и също училище, с цел да се провери приложимостта на модела.

Изведените взаимозависимости в дисертационното изследване представят сами по себе си ценен принос към психологическата теория и практика. Систематизирането на получените данни и подчиняването им на цялостен модел за изследване на стреса отразяват дългогодишни задълбочени проучвания на автора, отразени в неговите публикации. Налице са публикации в областта на стреса, които са приложени в други процедури за кариерно израстване на автора, но и са приложени ред публикации, базирани на нови данни и резултати. В настоящата дисертация се продължават, доразвиват и задълбочават авторовите търсения, като се постига високо ниво на обобщение и синтезиране на идеи, разработва се и се верифицира модел на изследване, прилагат се прецизни методи за измерване и статистически анализи и се предлагат обяснения и интерпретации с висока научна издържаност и практическа приложимост. Текстът е стилистично прецизиран, написан е на професионален и същевременно ясен и разбираем и за непредубедените в психологическите теории на стреса език. Това разширява неговото приложение за специалисти в други сфери и за мениджъри и доказва ефекта на психологията в процеса на управление, консултиране и развитие на организациите.

Обобщените приноси и авторефератът съответстват на съдържанието на дисертацията. Направени са изводи, които позволяват да се въведат конкретни интервенции на индивидуално и организационно равнище за управление на стреса. Те са насочени както към обучение и повишаване на компетенциите на служителите, така и към промяна в условията на средата, за да се намалят предпоставките за стрес. Особено ценни са изводите, отнасящи се до въздействието на определени характеристики на средата, които

еднозначно показват, че независимо от конкретната дейност, професия и организационна среда, съществуват общи предпоставки и фактори, които биха редуцирали нивото на кумулиран стрес и биха създали предпоставки за здраве и благополучие на служителите. Съществено значение за организационната практика имат и ясно установените взаимозависимости между перцепциите на организационната среда, стреса и справянето и привързаността на служителите към организацията.

Проф. Валери Стоянов е обобщил насоки за бъдещи изследвания, подчертавайки необходимостта от лонгитюдни изследвания и от установяване на ефекта от въвеждане на конкретните интервенции за управление на стреса. Негови разработки по въпросите на стреса са в основата на конкретни проекти за подобряване на организационната среда, което доказва не само научно-изследователската стойност на издигнатия от него системен модел и получените резултати, но и има принос за организационната диагностика, развитие и консултиране.

В заключение: С пълна убеденост въз основа на аргументирания и емпирично верифициран системен модел за изследване на стреса и на безспорните научни качества и приноси на настоящата разработка, предлагам на уважаваното научно жури да присъди научната степен “доктор на науките” на проф. д-р Валери Стоилов Стоянов.

10.01.2018 г.

Проф. д.пс.н. Снежана Илиева